

Leeskring bibliotheek Rumst – 12 januari 2015

Stefan Hertmans

Oorlog en terpentijn

Amsterdam: de Bezige Bij, 2013

333 p.

De auteur

Stefan Hertmans werd geboren in Gent op 31 maart 1951. Hij ging naar de middelbare school in St. Amandsberg en in Gent en studeerde er Germaanse filologie aan de universiteit. Na zijn studie gaf hij in 1974 les aan het Secundair kunstinstituut van Gent en speelde in die jaren '70 ook gitaar in jazzbandjes. Hij debuteerde in 1981 met de roman *Ruimte* waarmee hij de Prijs voor het beste literaire debuut in Vlaanderen won.

In de jaren daarop schreef Hertmans een omvangrijk literair en essayistisch oeuvre bij elkaar, waarvoor hij zowel in binnen- als buitenland werd onderscheiden. Hij publiceerde poëziebundels, romans, essays, theaterteksten, kortverhalen en een handboek over kunstagogiek. Verder was hij redacteur, criticus en columnist voor kranten en verschillende tijdschriften.

Vanaf 1990 doceerde hij in de masteropleiding van de Koninklijke Academie voor Schone kunsten (KASK, Hogeschool Gent) het vak 'Agogiek van de kunst' en leidde er het Studium Generale tot oktober 2010. Hij doceerde of gaf lezingen aan de Sorbonne, de universiteiten van Wenen, Berlijn en Mexico City, Library of Congress (Washington), University College London. Voor 2012-2013 was hij visiting professor aan de Universiteit Gent, kunstwetenschappen

Bibliografie

Behalve negen poëziebundels die verzameld werden in de bundel *Muziek voor de overtocht* (2005) publiceerde Stefan Hertmans heel wat essaybundels over kunst, actualiteit, toneel en literatuur. Hij schreef ook zelf theaterteksten. Zijn proza:

- *Ruimte*. Roman, 1981.
- *Gestolde wolken*. Proza, 1987.
- *De grenzen van woestijnen*. Proza, 1989.
- *Naar Merelbeke*. Roman, 1994.
- *Steden. Verhalen onderweg*. Reisverhalen, 1998.
- *Als op de eerste dag. Roman in verhalen*. Roman, 2001.
- *Harder dan sneeuw*. Roman, 2004.
- *Het verborgen weefsel*. Roman, 2008.
- *Oorlog en terpentijn*. Roman, 2013

Het verhaal

Stefan Hertmans kreeg dertig jaar geleden twee schriften met herinneringen van zijn grootvader in handen gestopt en kon pas nu de afstand en de tijd vinden om op basis van deze zeshonderd handgeschreven pagina's een portret van zijn grootvader te schrijven. Urbain Martien groeide op als oudste van een gezin van vijf kinderen in een Gents beluik en kende heel zijn jeugd grote armoede, moest al op zijn dertiende gaan werken in een

ijzergieterij en verloor al jong zijn vader die kerkenschilder was. Hij verafgoodde zijn moeder en werd een zeer vrome jonge man, strevend naar het hogere van de kunsten en gehoorzaamend volgens de hiërarchie die hem tijdens vier jaren militaire school was bijgebracht. In 1914 werd hij onder de wapens geroepen en hij zou de hele oorlog in de linies blijven, enkel onderbroken door herstelperioden na zijn verwondingen. Tussen augustus en oktober 1914 vocht hij mee met verschillende veldslagen om de rest van de oorlog te strijden vanuit de loopgraven achter de IJzer. Deze oorlog vormt de kern van het boek, de oorzaak van trauma's die in de jaren '50 zullen leiden tot shocktherapie en tot het opschrijven van zijn gedetailleerde herinneringen tussen 1963 en eind jaren '70. In het derde deel gaat Hertmans op zoek naar dat andere trauma van zijn grootvader: de dood in 1919 van zijn toekomstige bruid Maria Emelia aan de Spaanse griep. Hij huwt op aandringen van de beide families haar timide zuster Gabrielle, een vrome en volkomen aseksuele vrouw, maar hij blijft in zijn binnenste altijd verbonden met zijn eerste liefde. Hij schildert een prachtig portret van Gabrielle, maar kopieert de Venus van Velazquez en in de spiegel reflecteert het gezicht van Maria Emelia. Hertmans zoekt de plaatsen op waar zijn grootvader in de oorlog vocht, bestudeert zijn schilderijen, leest de dagboeken, haalt zijn eigen herinneringen boven en komt zo tot zijn verhaal. "Aldus bleken er in mijn kinderjaren overal sporen aanwezig te zijn geweest, die ik niet kon lezen; en pas door de herinnering te koppelen aan wat ik las, kon ik aan een bescheiden vorm van restitutie beginnen, een ontoereikende *Wiedergutmachung* voor mijn ongehoorde onwetendheid van destijds." p. 308

Autobiografische elementen

Autobiografische elementen spelen uiteraard een grote rol in het boek. Niet alleen de herinneringen van zijn grootvader bepalen de inhoud van de roman, maar ook zijn eigen herinneringen aan de man die zoveel voor hem betekende. Hij gaat ook op zoek naar overblijfselen uit de vooroorlogse wereld van Urbain Martien en probeert het Gent van de 19^e eeuw terug op te roepen. Het is Hertmans persoonlijke 'A la recherche du temps perdu'. Die zoektocht leert hem zijn grootvader alsnog beter lezen en kennen.

Hertmans: "Urbain Martien, mijn grootvader aan moederskant, is bepalend geweest in alles wat ik gedaan heb als schrijver. Ik heb een aantal gedichten aan hem opgedragen, hij leerde me anders te kijken naar de dingen. De muziek waar hij naar luisterde, komt in het boek ook te pas. Maar hij gaf me ook schermlessen, hij sleep mijn zakmessen, hij was een bondgenoot voor mij. Ons gezin leefde onder één dak met mijn grootouders. Ik leefde dag in dag uit met die twee generaties. Dat beschouw ik nog altijd als een rijkdom. Ik kon intensief contact hebben met die man, die artistieke ambities koesterde, maar met een *Vietnam syndrome* uit de Eerste Wereldoorlog was teruggekeerd." (*Knack*, 27/8/2013)

Waardering van recensenten

"Af en toe verliest de roman zich een beetje in de zijpaden die Hertmans betreedt. (...) Maar dat blijven kanttekeningen in de marge. *Oorlog en terpentijn* is een pracht van een roman, vol geschiedenis, vol leven, vol wijsheid!" (*J. Spits in Nederlands Dagblad*, 30/08/2013)

"Hertmans speelt de kracht uit van het schitterende verhaal, en de sensatie dat dit verhaal historisch is en écht. Met liefde, tederheid en gepaste afstand probeert de kleinzoon zijn grootvader te doorgronden. Hij gooit zichzelf in het verhaal, open en eerlijk. Hij bereidt de scène voor, voert met alle egards zijn held op, en bespreekt zelf na. (...) Elk detail doet ertoe. Een hele eeuw passeert de revue. Een hele familie, ja, een heel land. Zo wordt dit boek over oorlog ook een roman over liefde, kunst, familie, over verzet en emancipatie, onmacht en deemoed. Nergens valt een oordeel, en dat versterkt de ontroering. Dit is, kortom, een prachtig boek." (*Karel Verhoeven in de Standaard*, 30/08/2013)

"Zo verhoudt de kleine geschiedenis van Urbain zich als een miniatuurkopie tot de grote en heeft de sensibele Hertmans niet alleen zijn grootvaders stem vertolkt maar die van een hele generatie." (*Daniëlle Serdijn in De Volkskrant*, 31/08/2013)

“Dit is denk ik het ergst aan dit boek van Hertmans: dat het zo weinig diep graaft.” *Arie Storm in Het Parool, 12/09/2013*

Waardering van de leeskring

De leeskring waardeerde over het algemeen het boek zeer. De stijl werd soms wel langdradig bevonden, enkelen hadden moeite om in het verhaal te komen en het oorlogsdeel bracht volgens anderen dan weer te weinig nieuws, maar het tijdsgewricht dat in het boek geschilderd wordt, werd door iedereen gewaardeerd. Het is een ‘generatieboek’ – zoals Liesbeth het noemde- dat ook de lezer aanzet tot nadenken over de verschillende generaties in zijn familie, actief op zoek doet gaan naar herinneringen (Truus) en onvermijdelijk ook over de eigen eindigheid doet nadenken. Hoe het schilderstalent van de voorouders in de taal naar voren kwam werd ook positief opgemerkt. Er is fel gesproken over het waarheidsgehalte van het boek. Zijn de heldendaden aangedikt of niet?

Opbouw

Het boek is opgebouwd in drie delen. In deel I is de schrijver de verteller die op basis van een van de schriften van zijn grootvader het verhaal van zijn armoedige jeugd in het Gent van voor W.O. I vertelt, geijkt aan en aangevuld met zijn eigen herinneringen aan de man.

In deel II vormen grootvaders herinneringen aan de oorlog het verhaal en wordt hij zelf aan het woord gelaten. Het beklijvendste deel.

In deel III neemt de stem van de schrijver het woord weer over en gaat hij op zoek naar de geheimen van zijn grootvaders tragische liefde, wat uiteindelijk leidt tot de ontdekking van een verborgen naaktportret.

“Dat was de vorm. Naar de christelijke schilderijkunst is het een drieluik geworden: de heilige als kind, de heilige als soldaat en de heilige als man”. (*interview in De Volkskrant / Rob Gollin, 4/01/2014*)

Het boek eindigt opvallend met een scène van Urbain Martien bij St. Pieter voor de hemelpoort, popelend om zijn geliefden terug te zien.

Tijd

De delen een en drie zijn door hun aard opgebouwd uit terugblikken op de verleden tijd, de jeugdijaren van de schrijver zelf, de dagboekherinneringen van de grootvader, aangevuld met sociale geschiedenis. Deel twee vertelt in chronologische volgorde de oorlogsherinneringen van Urbain Martien.

Perspectief en verteller

De schrijver probeert het perspectief te leggen bij zijn grootvader, hij wil een soort blijvend monument voor hem oprichten maar merkt dat dat niet echt werkt. Het huidige boek is het dichtste dat hij bij hem kon komen, maar de schrijver blijft slechts een bevoorrechte getuige die op verdienstelijke wijze de puzzelstukken die voorhanden zijn naar beste vermogen aaneen past.

"Ik heb 30 jaar gewacht om er mee aan de slag te gaan. Ik moest tijd hebben om er mee bezig te zijn, en die was er lange jaren niet. Op 1 oktober 2010 ben ik opgehouden met lesgeven, op 10 oktober 2010 ben ik de cahiers beginnen lezen. Voor mij was het moeilijk om een juiste toon en insteek te vinden. Ik moest 'genezen' van wat ik las, want er kwam heel veel uit mijn jeugd terug. Pas na 2 jaar schrijven, meer dan 1000 bladzijden, besepte ik: ik moet niet zijn verhaal navertellen, ik moet mijn verhaal over hem vertellen. Het moet lijken alsof ik zijn memoires kopieer, maar in die kopie moet wel mijn authentieke schrijversstem naar voren komen." (*Knack*)

Personages

Het belangrijkste personage, Urbain Martien, leefde van 1891 tot 1981. In die negentig jaren heeft hij de wereld grondig zien veranderen. De haast middeleeuwse toestanden waarin hij leefde tijdens zijn armoedige kinderjaren verschillen enorm van de jaren die

volgden op twee wereldoorlogen, mei '68, mensen op de maan, het feminisme... "Het trauma van de oorlog ging als een vertraagde splinterbom in zijn psyche af: in de jaren '50 wordt hij paranoïde, krijgt hij elektroshocks... Maar steeds opnieuw duikt hij in die vredige schilderkunst. Hij is ongetwijfeld een held geweest in de Eerste Wereldoorlog. Zijn decoraties liegen er niet om. Als jonge man moet hij een man geweest zijn die ik in hem nooit vermoedde. Hij moet zich ontplooid hebben tot een ideale soldaat, maar tegelijkertijd een reine dwaas. Hij offert zich telkens op voor de gevaarlijkste klussen, *oui mon commandant, à vos ordres, commandant*. Zijn ingebakken drang om te gehoorzamen, zijn christelijke vroomheid, leidden ertoe dat hij een erg weerbare, heldhaftige soldaat werd. Het is voor mij ook een boek over het talent om te overleven. En daarbovenop het talent om niet te klagen als het in het leven fout loopt. Dit is een getuigenis van een andere planeet, waarin een man nog voor zijn dertigste drie enorme klappen moet verwerken: de dood van zijn vader, de Eerste Wereldoorlog én de dood van zijn grote liefde. Daar dan nog bovenop de rancune omwille van het kleine oorlogspensioen dat hij als Vlaamse soldaat ontving. En ondanks die levensloop, bleef hij toch geloven in de sublimatie van de kunst. Vaak zijn het de mensen uit de kleine burgerij die rotsvast geloven in de kunst, omdat het hun emancipatie belooft. Bij hem was het zeker zo; de kunsten hebben hem voor een stuk genezen, schilderen en schrijven was therapie voor hem. Pas door mijn boek te schrijven en research te doen, heb ik pas gezien welke donkere kanten er aan zijn werk zaten." *interview in Knack, 27/8/2013*

Thema

De verhalen van al die mensen die ons vooraf gingen en die vaak zoveel hebben doorstaan zonder dat er iets overblijft van hen. De schrijver richt hier een memoriaal op voor zijn grootvader omdat hij het gevoel heeft hem iets verschuldigd te zijn omwille van het kapot gevallen horloge en omwille van zijn betekenis voor hem. "Maar pas bij het lezen van zijn memoires beseft ik ten volle wat er kapot gegaan was. Daarom zit dat thema ook in het boek. Het boek is een restitutie tegen de tijd, tegen het vergeten, tegen de stomiteiten die je in het leven doet. Ik had iets goed te maken." (*Knack*)

Motieven

Zakhorloge van zijn overgrootvader dat destijds als onderpand in de lommerd diende en heel de 1^e wereldoorlog bleef tikken in de zak van zijn grootvader, maar dat de auteur kapot liet vallen op het moment dat hij het kreeg. "Weg, vergaan, hier en daar een schuin wegzakkende grafsteen, hun huizen zijn verbouwd of afgebroken, de adressen vaag geworden, de straten waar ze woonden onherroepelijk veranderd, het uurwerk stilgevallen, de radertjes stuk, en ik rommel maar wat aan met de bij elkaar geraapte onderdelen, wetend dat ik het ding nooit meer zal kunnen lopen, tikken, leven zoals het dat een eeuw lang heeft gedaan." (p. 130)

Gotsewaddu (God zegene en beware u), het kruisje dat Urbain altijd van vader en moeder kreeg, symbool van de geborgenheid en vroomheid van het vooroorlogse leven.

Oorlog, dood en verderf: "mijn verschrikking" (p.24)

Het leven verandert op korte tijd: "Wat we hier zagen was van een andere orde. Het woelde onze gedachten en gevoelens om, we voelden met angst in ons hart dat we andere mensen werden, bereid tot alles wat we tevoren hadden geschuwd." (p. 208)

Zijn schilderende vader: de bron van zijn eigen schilderkunst en zijn vroomheid

Stijl

De leidraad in het schrijven van dit boek is het dagboek, maar de tekst is van de schrijver. Hij kon pas schrijven toen hij afstand nam van het dagboek en het verhaal vertelde zonder te psychologiseren.

"Ik schrijf als auteur, met mijn literaire beroepskennis, hij schrijft vanuit zijn oorlogstrauma. Dat zijn totaal verschillende tekstsoorten. De cahiers in hun huidige vorm, zijn misschien niet eens zo interessant voor andere mensen. Voor mij is dat verhaal interessant, omdat het nu eenmaal om mijn grootvader gaat. Maar of de openbaarheid daar zoveel wijzer van wordt? Ik kan me wel voorstellen dat ik de cahiers ooit doneer aan een archief, voor de geschiedschrijving." (*Knack*)

Het boek valt op door de kleine zwart-witillustraties. Mogelijk heeft Hertmans zich laten inspireren door W.G. Sebald, een schrijver die hij bewondert, die het boek *Austerlitz* over de 2^e wereldoorlog schreef en ook vaak dergelijke foto's in zijn boeken gebruikte.

Titel

"Tolstoj schreef 'Oorlog en vrede.' Voor mijn grootvader was het schilderen de vrede. De geur van terpentijn duidt op een fysieke dimensie, ze staat tegenover de alomtegenwoordige geur van dood op het slagveld. Zijn leven kent die twee polen: de oorlog, zijn kleine oorlog, maar ook die schilderkunst die hem vrede en helderheid bood. Hemel en hel, zo je wil, er zit een duidelijk Dantesk schema in de roman." (*Knack*)

Motto

"Het is alsof de dagen, als engelen in goud en blauw, onvatbaar boven de cirkelgang van de vernietiging staan." Het motto is van E.M. Remarque die met de roman *Im Westen nichts neues* in 1929 een roman publiceerde over de oorlog in de loopgraven, maar dan gezien vanuit het Duitse perspectief. In een interview over zijn boek zei Hertmans dat hij ter voorbereiding geen andere romans over de grote oorlog gelezen had, enkel dit. "Dat vertelt immers het verhaal van diezelfde oorlog, maar dan vanaf de andere kant van de loopgraaf. Dit is een Vlaams antwoord aan Remarque. Bij de slag om de Vicogne-hoeve, die mijn grootvader meemaakt, vocht Hitler mee aan de andere zijde. "

Het motto verenigt hemel en hel. Het doet bovendien erg denken aan Frans Martien die veel kerkengelen schilderde en Urbain de schildermicrobe en gevoel voor de gewijde stilte van een kerk meegaf.

Genre

"Het is een oorlogsroman, een familiechroniek en een hartverscheurend liefdesverhaal. Maar ook een literair spiegelpaleis waar feit en fictie, realisme en surrealisme, beeld en verbeelding verstopperij spelen met de lezer."

Meer info

<http://www.stefanhertmans.be/sh/> : zijn eigen website

http://lezentv.nl/articles/983/Stefan_Hertmans : gesprek met de auteur over het boek (film van 31 minuten)

<http://www.knack.be/nieuws/boeken/vlaanderen-mag-blij-zijn-met-de-banaliteit-die-er-vandaag-heerst-stefan-hertmans/article-reportage-104149.html> : interview in Knack met Michiel Leen

Discussievragen

- Het boek wordt op de kaft gepresenteerd als een roman. Is het dat ook volgens jou?
- Wat is het gevecht van de schrijver in dit boek? Hij wil een gedenkteken oprichten voor zijn grootvader, hij wil iets goedmaken tegenover hem. Er is heel wat gegist naar wat nu van de grootvader is en wat van de schrijver. Vind je dat het van belang is om dit in detail te weten?
- De schrijver benadrukt in interviews dat de letterlijke waarheid van de gebeurtenissen voor hem van minder belang was dan de waarachtigheid in de tekst. In hoeverre ben je het daarmee eens?
- Is het boek rijker geworden doordat er ook de reflecties van Stefan Hertmans zijn bij gekomen, een kleinzoon? Zo ja, in welk opzicht?

- Het eerste deel van het boek bevat ook veel zoekwerk naar het dagelijkse leven in Gent op het einde van de 19^e eeuw. Gebouwen en parken passeren de revue. Vond je dit een meerwaarde in het boek?
- Het oude zakhorloge dat ooit nog van overgrootvader Franciscus was is een belangrijk motief in het boek. Wat symboliseert dit zoal?
- De rol van de katholieke kerk in het leven van eenvoudige mensen komt geregeld aan bod. De werkmens moet deemoedig zijn werk verrichten. Begrijp je hoe Urbain na alles wat hij meemaakte niet in opstand komt tegen die opgelegde deemoedigheid en gehoorzaamheid? Waar lag de bron voor Urbains vroomheid?
- Urbain liep vier jaar Militaire School en leerde er gehoorzamen zonder verpinken, maar hij was opgeleid voor een 18^e of 19^e eeuwse oorlog met degengevechten van man tegen man. Nu komt hij tegenover een vijand die zonder scrupules kinderen gebruikt of de witte vlag hanteert als truc en modern bewapend is. Hij zegt op p. 208 :”We werden andere mensen”. Wat maakt –op basis van dit boek- het grote verschil tussen de tijd voor en na ‘de grote oorlog’? Wat is er veranderd?
- Was de oorlog de hel, dan was de schilderkunst voor hem de hemel. Verklaar de titel van het boek.
- Waarom wachtte Urbain veertig jaar om zijn herinneringen op te schrijven en waarom wachtte Stefan Hertmans dertig jaar met deze herinneringen te verwerken in een boek? Welke invloed hebben deze wachttijden gehad op de inhoud?
- Hertmans stelt in het derde deel van de roman hypothesen over het huwelijk van zijn grootouders vanuit het heden. Vind je dat eerlijk?
- Wat vond je van het einde van het boek, als Urbain Martien bij St. Pieter staat voor de hemelpoort?